

Modernite Düşüncesi Etkiler ve İcaplar

Dr. Gulamhüseyin İbrahimi Dinani

Konuya girmeden ve gelenek ile modernlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymadan önce mantıksal kriterlere uygun olarak modernite ve geleniğin tanımını yapmak, her birinin mahiyetini açıklamak, sonra da bu ikisinin nasıl bir alışveriş ve etkileşim içinde bulunduğuna bakmak uygun olacaktır. Modern insan kimdir ve gelenekçi insan nasıl biridir?

Gelenek, modernlik veya modernite konusunda kapsayıcı ve kuşatıcı bir tanım yapmak çok güçtür. Bununla ilgili çeşitli tarifler gösterilmiş ve herkes kendi bakış açısına göre bir tanım yapmıştır. Bendenizin kanaati, net bir bilgi için bu iki olgunun etki ve alametlerine odaklanmanın epeyce yardımcı olacağı yönündedir.

Modernite ve modernliğin tanımına giriş

Kimileri moderniteyi tanımlarken ileriye doğru hareket, ileri gitme, sürekli hareket, ilerleme, terakki, bir yerde

durmamamız, belirsizlik veya belli bir renkte olmama, içinde kaçınılmaz olarak kriz, sıkıntı, çelişki, kuşku ve tereddüt bulunan sürekli hareketten bahseder. Bu tanımların tamamı doğru olsa da olmasa da modernitenin, modern insanın ve modern dünyanın bazı alametleri vardır. İnsanlık tarihi boyunca geçmişi olmayan bir dünya. Günümüzde modern insan, modernitede mevcut bulunan hasletlerin aynısı olan özellikler taşımaktadır. Whitehead'ın modernitenin manasını aşağı yukarı açıklayan bir cümlesi vardır. Şöyle der: Geçmişteki insanlar kendilerine ve başkalarına hep neleri tecrübe ettiklerini anlatırdı. Ama modern insan neleri tecrübe ettiğini anlatmıyor, neleri tecrübe edebileceğini söylüyor. Neleri tecrübe ettiğini anlatmak, neleri tecrübe edebileceğini söylemekten oldukça farklıdır. Tıpkı geçmişle şu anın farkı gibi.

Bu sözü çözümlediğimizde, kökünün, Kant'ın dile getirdiklerinde bulunduğunu görürüz. Kant, neleri anlayabileceğimizden bahsediyordu. Modernitenin öncüsünün ve

belki de kurucusunun Kant olduğunu söylemek abartı sayılmaz.

Modernitenin bir felsefi ve fikri köküdür. Kişinin modern veya gelenekçi düşünmesi ya da davranmasının onun dış görünüşünde bile etkisi vardır.

Bunlar tefekkürün etkileridir. Yani insanlık modern düşünme tarzını elde ettiği için teknolojiye ulaştı, tekniğe ulaştığı ve onu keşfettiği için düşünce biçimi değişmiş değildir. Hiç kuşku yok bunlar düşünceyi değiştirir ama esas, fikirdir. Düşünce pratiğin menşesidir. Pratik de düşünceye etki edebilir. Fakat asıl olan, pratiğin kaynağı düşüncedir. Dolayısıyla tartışma daha ziyade modern ve geleneksel düşünce tarzının ne tür bir düşünce olduğudur.

Modernitenin özellikleri

Modern düşünce için zikredilen özelliklerden biri, büyübozumudur. Yani modern insan, hiçbir büyü, simge ve sırı inanmaz. Herşeyin apaçık, berrak, bilimsel ve deneysel olmasını ister. Eğer bir şey açık, berrak ve bilimsel değilse (o da

deneysel bilime göre) değeri yoktur. Modernite sır, sembol ve büyüün boyunduruğu altına girmez. Büyüleri bozmaya çalışır. Elinden gelse her türlü büyü, sır ve simgeyi ortadan kaldırmak ister. Bu, modern düşüncenin ayırt edici özelliğidir. Buna karşılık gelenekçi düşünce simge ve sırı tam bir uyum içindedir. Onda simge ve sırın belli bir yeri vardır. Hatta büyü bile ilgi alanındadır.

Modern düşüncenin bir diğer hususiyeti şöyle söylemesidir: Tarih, değerlerin laboratuvarıdır. Değerler daima bu laboratuvarı çatırlar. Çeşitli değerler çatır ve modern insan sorumlu davranarak tercihte bulunmakla yükümlüdür. Değerler birbiriyle savaş halindedir, siz de oradasınız ve tercihle yüzyüzesiniz. Der ki, birçok değer hayattadır. Kavimler, milletler, felsefeler, fırkalar ve kül-

türler muhtelif değerlere sahiptir ve bunlar birbiriyle çatışma halindedir. Hindu, hayvanı öldürmemek ve onlara eziyet etmemek gerektiğini söyler. Hayvan kesmeyi çirkin görür. İslam ise aksine, koyun kesmeyi caiz kabul eder. Hindu bunun günah olduğuna inanır. İslam ise hacda kurban

Modern düşünce için zikredilen özelliklerden biri, büyübozumudur. Yani modern insan, hiçbir büyü, simge ve sırı inanmaz. Herşeyin apaçık, berrak, bilimsel ve deneysel olmasını ister. Eğer bir şey açık, berrak ve bilimsel değilse (o da deneysel bilime göre) değeri yoktur. Modernite sır, sembol ve büyüün boyunduruğu altına girmez. Büyüleri bozmaya çalışır. Elinden gelse her türlü büyü, sır ve simgeyi ortadan kaldırmak ister.

kestirir. Modern insan, batılının bir değere, doğulunun başka bir değere sahip olduğu bu değerler çatışmasında tercihte bulunma yükümlülüğü olduğuna inanır. Bu, modernitenin kendine özgü özelliklerindedir. Geleneksel insan bu değerlerden herhangi birine bağlıdır. Ama modern insan için bunlar karşı karşıyadır ve tercih yükümlülüğü vardır.

Modern insanın evrene bakışı bilimsel ve deneyseldir. Yani deneyin önü alındığı ve durduğu yerde modern insanın düşüncesi kalakalır. Çünkü o, gözlemlenebilen ve deneysel olanı, laboratuara sokulabileni kabul eder. Fakat mevzu burada sona ermez. Bilakis modern insan, deney ayağı topalladığında ve laboratuara sokulamadığında düşünceye durma talimatı verir. Bu ikinci bölüm çok önemlidir. Madem ki deney ve laboratuvar işin içindedir, duyumsayarak görmektedir, öyleyse kabul edebilir. Ama deneyin yolun sonuna geldiği soyut durum karşısında düşünceye der ki “dur”. Yani “düşünme”. Yani madem ki deney ayağı işin içindedir, öyleyse düşünce ayağı da işin içindedir. Deney ayağı topalladığı an düşünce de sona erer. Buna mukabil gelenekçi düşüncenin yola devam etmesi gerektiğini söyler.

Modernitenin bu özelliği ve gelenekten farklılıkları, Whitehead’in neyi tecrübe edebileceğimiz sözünü hatırlatmalıdır. Yani tecrübe edemez olduğumuzda artık düşünce de yoktur.

Zikredilen şey modernitenin özellikleridir ve doğal olarak düşüncesinde bu özelliklerin bulunduğu kişi psikolojik ve ruhsal açıdan kuşkucu ve büyübozucudur.

Daha az inanır, zor inanır. Hemen kuşku duyar, eleştirir, durumları mercek altında deneye tabi tutar, deneyini yapamadığı şeyi reddeder, eleştirel davranır, nihayet ondan sonra karar verir. Onun gözünde değerler savaş halindedir ve o tercihte bulunmalıdır. Ama hangi kritere göre tercihte bulunacaktır. Çünkü deney her zaman sözkonusu olamamaktadır. Bunun için doğru dürüst bir kriteri yoktur. Bu yüzden seçiminin sonucu bir tür ızdırıp olacaktır. Bu sebeple modern düşünür daima ızdırıp çeker. İstikrarı yoktur. Çıpası olmayan gemidir. Muallaktır. Sürekli ızdırıp ve kaygıya maruz kalır.

Modernite düşüncesi Descartes zamanından başlar. Aslında modernitenin kurucusu olan Kant’la birlikte doruğa ulaşmıştır. Bu tarz düşünce insanlık dünyasında 300-400 yıl önce ortaya çıktı. Daha önce böyle bir şey yoktu.

Modernitenin özellikleri arasında yeni olana eğilim de vardır.

Modernist düşünce açısından büyük filozof Aristo bugün artık eskimiştir. Descartes, Aristo’nun sert muhaliflerindendir. Descartes, Yunanca bilmemekle övünürdü ve Aristo’nun eserlerini okumamıştı. Descartes’ın metodu Aristo karşıtı bir yöntemdir. Ama bugün Aristo’dan neler eskimiştir? Daha çok bilimsel ve pozitivist boyutu bulunanlar. Aristo biyolojisi bugün büyük ölçüde eskidir. Aristo büyük bir biyologtu. Yaban bir bahçede tüm hayvanları topladı ve onları incelemeye koyuldu. Fakat artık Aristo’nun biyolojisi eskimiştir. Aristo’nun tıbbı, fiziki, astronomisi de eskimiştir. Fakat Aristo’nun

felsefesi de eski midir? Siz inansanız da ben buna inanmam. Acaba Eflatun'un felsefesi bugün eski midir?

Benim bakışaçıma göre felsefe eskimez. Tabii ki fizik, coğrafya ve bilimsel konularla irtibatlı olduğu ölçüde değişime uğrar ve dönüşür. Günümüzdeki bilim, biyoloji ve tıp da yarın eskiyecektir. Sokrat ve Hipokrat tıbbını eskitmiş olan bu tıbbın kendisi de yarın eskimiş olacaktır.

Ama özgün felsefe, düşünce ve fikir bir kere ortaya çıktığında artık bir daha ölmez ve yokolmaz. Herşey ortadan kalkar, düşünce hariç. Düşüncenin fani olduğunu düşünmüyorum. Ayet, sadece Allah'ın baki olduğunu söylüyor (Celal ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bakidir¹). Düşünce, Rabbin vechidir. Özgün düşünce bir kez ortaya çıktığında ne eskir, ne de yok olur. Toplumun o düşünceyi kabul edebilmesi için belli bir zaman geçmesi gerekebilir. Yüzyıllarca gizli kalmış ve insanların karşılaşmaya henüz hazır olmadıkları pek çok düşünce vardır. Ama dünyada o düşünceyi beğenen ve onunla ilişkili bir tek kişi bulunsa bile söz konusu fikir mevcuttu. Bundan dolayı özgün fikirler daima vardır, velev ki zaman ve tarih bakımından geçmişe ait olsun.

Modernist, şu anda geçmişten neyin eksik olduğunu söyler. Ama aynı sözü tersinde de söylemek mümkündür: Geçmiş neden kötüdür? Yalnızca öncesine ait olması nedeniyle. Eğer onun üstünde bir şeyiniz varsa o mutlaka doğrudur. Fakat felsefede günümüz filozofu Eflatun'dan daha iyi mi konuşur? Eflatun'un düşüncesinin

sırf geçmişe ait olduğu için artık geçersiz hale geldiği söylenebilir mi? Sırf geçmişte kalması nedeniyle neden geçersiz olsun? En azından kendi çapında itibarı vardır oysa.

Diğer bir tartışma da şudur ki, insan geçmişini unutabilir mi? Gelenek geçmişe aittir. İnsan geçmişe sahip olmayabilir mi? Zamanın hakikatinin ne olduğunu bilmiyoruz.

Hristiyan aziz Augustine der ki: "Zamanın ne olduğunu biliyorum. Bugünün bugün olduğunu biliyorum. Önceki saat bir saat önceydi, şu an ise bir saat sonrasındır. Ama soyut olarak bana zamanın ne olduğunu sorsalar zamanın ne olduğunu bilemem." Zamanın mahiyeti nedir? Hareket miktarı! Hareketin miktarı nedir? Arazdaki hareketin miktarı mı? Yoksa cevherdeki hareketin miktarı mı? Meşhur Alman filozofu Heidegger, varlığın miktarı olduğunu söyler. Bizim Ebu'l-Berekat da bin yıl önce varlığın miktarı olduğunu söylemişti.

Her halükarda zamanın mahiyeti üzerine ihtilaf büyüktür. Fakat bir şeyi biliyoruz. O da şudur: Her ne varsa üç kısma ayrılır: Geçmiş, şimdi, gelecek. Dün, bugün, yarın.

Eğer dün yok idiysek bugün de yokuz ve yarın da olmayacağız. Hiç kuşku yok belki yarın olmayacak. Çünkü henüz gerçekleşmedi. Olup olmayacağı da belli değil. Kimbilir belki yarın kıyamet kopacak ve yarın hiç olmayacak. Ama ya dün? Dünü mü inkar etmek daha doğru, yarını mı? Yarının gelip gelmeyeceğini bilmiyoruz, ama dün nasıl inkar edilebilir ki?

¹ Rahman 27 (Çev.)

Dün, şimdi, yarın. Bu taksim, onu gerçek yapan insan içindir.

İnsanın geçmişi vardır. Bu üç zamandan (geçmiş, şimdi, gelecek) hangisi daha kesindir? Şimdiki zaman kuşku ve görecelidir. Gittiğini ve geçmişe ait olduğunu söylediğimizde insan kendi geçmişinden habersiz olamaz. Geçmişi bulunmayan insan kâmil değildir. Batılı düşünürlerden biri şöyle der: İnsanın varlığının tamamı da kendi zamanı değildir. İnsan bir bütündür, çünkü kâmindir ve varlığı daha çok geçmişe aittir. Yani geçmişin mahsulüdür ve tabii ki geleceği de düşünür. Zira umudu vardır.

Geleceğe bakmaksızın da insanın yaşaması müşküldür, hatta hayatta bile kalamaz. Gelece bakmak daha çok umutta tecelli eder. Hepimizin umut taşırız. Yani karşımıza ne çıkacağını görmek için geleceğe bakarız. Yarının filan şekilde olmasını umarız. Bu beni hayatta tutar.

İntihara teşebbüs eden çoğu kişi, gelecekte umudunu kaybetmiş olanlardır. “Ne için hayatta olalım ki” derler. Hayatta kalmak geleceğe sahip olmak demektir. İnsan amacı düşünür. “Niçin hayattayım” der. Eğer varlık felsefesi yoksa intihara teşebbüs eder. Öyleyse hem umut biçiminde geleceğin önemi vardır, hem yaşadığımız şu anın, hem de geçmişin. İnsan kendisine müracaat ettiğinde geçmişin ürünü olduğunu görür. Her insanın, çoğunlukla da yaşlıların, uzun bir geçmişleri olduğundan psikologlar der ki, yaşlılar tek başlarına kaldıklarında geçmişini düşünürler. Çünkü iyi bir geçmişleri olmuştur. Gençler daha ziyade geleceği düşünür. Ama

İntihara teşebbüs eden çoğu kişi, gelecekte umudunu kaybetmiş olanlardır. “Ne için hayatta olalım ki” derler. Hayatta kalmak geleceğe sahip olmak demektir. İnsan amacı düşünür. “Niçin hayattayım” der. Eğer varlık felsefesi yoksa intihara teşebbüs eder. Öyleyse hem umut biçiminde geleceğin önemi vardır, hem yaşadığımız şu anın, hem de geçmişin. İnsan kendisine müracaat ettiğinde geçmişin ürünü olduğunu görür.

bu gençler aynı zamanda geçmişi de düşünürler. Çünkü geçmişin mahsülüdürler. Bu söz tek tek bireylerde doğru olmakla kalmaz, tarihin tamamında da doğrulanır. Tarih geçmişin ürünüdür. Bilim tarihi, oldukça modernist batılılardan birinin ifadesiyle şöyledir: “Öyle bir çağda yaşıyoruz ki her gün yapılan bilimsel icatlar geçmiş bin yıla, hatta belki daha fazlasına bedeldir. Bazen bin yıl geçer ama bir icat yapılmazdı. Fakat şu anda her geçen gün birkaç yüzyıla bedel icatlar yapılıyor.” Bir uzman diyor ki, hangi zamanda yaşadığınla övünüyorsun ama filin boynuna binmiş bir karınca gibi olduğunu bilmen gerekir. Modern insan bugün “şöyle bir çağda yaşıyorum” diye iftihar ediyor. Evet, epeyce enformasyon var, fakat tarih filinin boynuna binmişsin. Tarih filinin boynuna binmişsiz, geleneğe dayanıyoruz ve gelenekten el çekemiyoruz. Asla dönüyoruz. Kavimler ve her millet kendi tarihine dönüyor, atalarının ve ecdadının geleneğine ve geçmişine. Ama daha hassas bakarsak geçmiş sadece geçmiş zaman olarak görmez ve zamanın ötesine geçeriz. Bizim geçmişimiz artık zamansal geçmiş değildir. Geçmiş asla dönüşüyor. “Benim geçmişim” dediğimde “benim aslım” demiş oluyorum. Aslımın zamanda olması zorunlu değildir. İnsanın aslı vardır. Aslı

nerededir? Tarihsel açıdan doğrudur. İnsan tarihe, geçmişe, gelenek ve kültüre sahiptir. O kültürle yetişmiştir. O dille konuşur. Varlığının tamamı Farsça ve kendi kültürümdür. Ben başka her dille konuşurum ve ama o dili altın suyuyla yazsalar da benim için Farsça gibi olmaz. Benim kültürüm, Müslüman İran kültürüdür. Milletim, İranlıdır. Dinim İslam’dır. Bunlar insandan ayrılabilir mi? Bu tarihtir. Ama ben, zaman söz konusu olmaksızın aslımı ve geçmişimi sunuyorum.

Dinle neyden, çünkü şikayet etmede (ben hikaye yerine şikayet okuyorum, çünkü Mevlana’nın aslı nüshasında da böyledir) / Ve ayrılıkları hikaye etmede Şikayet, işte o inilti ve o karanlık sırdır. Aslının peşine düşmüştür. Aslım nedir? Ayrılıklardan şikayet ediyor. Kopup geldiğim bir aslım var. Nasıl geldim?

Melekut bahçesinin kuşuyum, yarısı toprak âlemine ait. Ceberruttanım, yarısı toprak âlemine ait. Ben neyden yapıldım? Topraktan mı? Sudan mı? Hücreden mi? Onlar neyden yapıldı? Onlar beni nereden getirdi?! Nereden geldim? Gelişim ne ileydi? Nihayetinde nereye gidiyorum? Orayı bana gösterin. Aslım neredendir? Bu, her bireyin içsel iniltisi ve bilmek istediği karanlık sırdır. Sürekli “aslım ne” diye sorar. Bu dinde vardır; felsefe, tarih ve Jung’un gelişmiş psikolojisinde de bu aynıdır.

Bir geçmişim var, hem zamanda, hem de aslım olan zamansızlıkta. Oraya dönmek istiyorum. Arifler ve hakimlerin, Freud ve Jung gibi psikologların bütün söyledikleri Mevlana’nın Farsça şiirindeki bir beytte özetlenebilir:

Dinle neyden, çünkü şikayet etmede (ben hikaye yerine şikayet okuyorum, çünkü Mevlana'nın aslı nüshasında da böyledir) / Ve ayrılıkları hikaye etmede

Şikayet, işte o inilti ve o karanlık sırdır. Aslının peşine düşmüştür. Aslım nedir? Ayrılıklardan şikayet ediyor. Kopup geldiğim bir aslım var. Nasıl geldim?

“Aşk menziline yürüyen yolcuym, yokluk serhadinden” “Yokluktan geldim” demiyor. “Yokluk serhadi”nin yokluktan farkı vardır. Varlık kıtasına varıncaya dek bütün bu yolu geldim. Geçmişimiz olmaması düşünülemez. Şu anda yalnızca felsefeye odaklanmıyoruz. Tarihimizin geçmişi de önemlidir. Tarihimize çokça dönüp bakmalıyız.

Hiçbir beşer tarihini ve iftihar ettiği şeyleri unutamaz. Biz geçmişin mahsülüyüz. Dolayısıyla geleneğin kendine ait bir değeri vardır. Hiçbir zaman gelenekten kopamayız, çünkü kimliksiz kalırız. Kimliksiz kalmak, şahsiyetsiz olmaktır. Öyleyse geçmiş olmak zorundadır. Üstelik

milletimizin sahip olduğu böylesine parlak bir geçmişse. Milletimizin medeniyet geçmişi var. İslam'ın bu ülkede parlak bir geçmişi var. Din büyüklerimiz var. Harikulade bir gelenek ve büyük mütefekkirler. Şu anda modern dönemde olduğumuz ve modernitenin geçmişten kopmayı gerektirdiği bahanesiyle geçmişle ilişkimizi kesemeyiz.

Geçmişten kopmaya güç yetiremeyiz. Aynı şekilde aslımıza dönmeliyiz. Hem tarihsel aslımıza, hem de manevi aslımıza. Melekuti âlemdeniz, mana âlemindeniz ve geçmişle daimi ve kâmil ünsiyetimiz olmalı. Geleceği geçmişi temel olarak yorumlamalıyız. Geçmişi olmayan kimse, yeni olduğu iddiasında bile bulunamaz. Arzetmek istediğim bu nokta çok önemlidir. Kim yenilik getirebilir? Geçmiş olan kişi. Ancak bu kişi “bugün yeni bir söz söylüyorum” diyebilir. Yani geçmişe dayanmayı temel olarak bugün yeni renk taşıyan bir söz söyleyebiliyorum. Ama geçmiş olmayan ve geçmişten söz edemeyen kimse nasıl yenilik iddiasında olabilir. Ne

Eğer gelecekte umutsuz olursak yaşayamayız. Şu anda yaşıyor olmamıza karşın geçmişten kopamayız. Kopardık kimliksiz kalırız. Yenilik iddiası da taşıyamayız, çünkü geçmişimiz yoktur. Kendimizin başköşesinde olabildiğimizde, kendi kimliğimizi taşıdığımızda ve sözümüzün bir mevkii bulunduğu yeni sözümüzün de anlamı olabilecektir. Böylece geçmişimizdeki tarihi bütün fenlerinde tanıyabileceğiz; edebiyatçı edebiyat tarihini, filozof felsefe tarihini, fakih fıkıh tarihini tanıyabilecek. Yoksa kervandan geriye kalacağız.

yenidir, ne eski. Bir hiçtir, nerede kaldı eski olmak. Yeninin, geçmişle mukayese edildiğinde anlamı vardır. Eğer hiçbir geçmişin yoksa, yeni de olamazsın. Ne söylediğin anlaşılmaz. Ne yenidir, ne eski. Dolayısıyla yenilik ve güzel söz söylemek de geçmişle ve tarihle ünsiyete muhtaçtır. Tüm işlerimizde geçmişimize dönmek zorundayız. Taş devrine dönmek değil kasdettiğim. Hatta 50 yıl öncesini de tavsiye etmiyorum. Geçmişe asla dönemezsiniz. Geçmiş unutamayacağımız gibi. Buna imkan yoktur. Söylemek istediğim, geçmiş gözönünde bulundurmaktır. Geçmişte ne idik ve şimdi neyiz. Bu söz fıkıhta, felsefede, deneysel bilimlerde ve edebiyatta da vardır.

Sözün özü

Sözün hulasası şudur ki, geleceğe bakmamazlık edemeyiz. Eğer gelecekte umutsuz olursak yaşayamayız. Şu anda

yaşıyor olmamıza karşın geçmişten kopamayız. Koparsak kimliksiz kalırız. Yenilik iddiası da taşıyamayız, çünkü geçmişimiz yoktur. Kendimizin başköşesinde olabildiğimizde, kendi kimliğimizi taşıdığımızda ve sözümün bir mevkii bulunduğu yeni sözümüzün de anlamı olabilecektir. Böylece geçmişimizdeki tarihi bütün fenlerinde tanıyabileceğiz; edebiyatçı edebiyat tarihini, filozof felsefe tarihini, fakih fıkıh tarihini tanıyabilecek. Yoksa kervandan geriye kalacağız. Üstelik de elimizdeki o zengin mirasa, İslam'ın ve Müslüman İran'ın zengin kültürüne rağmen. Bu büyük bir sözdür. Belki bazı İslam ülkeleri bizim söylediğimiz kadar söyleyemezler. Müslüman İran'ın mütefekkirleri ve iftiharları vardı. Bu bizim iftihar ettiğimiz şeylerdendir. Bunları bilmemiz gerekir. Şu anda da yaşıyoruz. Gelecekte de umut duymalıyız. Dünyayı tanımalıyız. O zaman yeni bir söz söyleyebiliriz ve sözümüzün anlamı olur.